

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI KİTAPLARINDAKİ MUKADDİMELERİN İÇERİĞİ VE BELAĞÎ ÜSLÛBU

CONTENT AND RHETORICAL STYLE OF INTRODUCTIONS IN ARABIC LANGUAGE AND
LITERATURE BOOKS

Ethem DEMİR*

Öz

Mukaddime, bir eser için giriş kapısı mahiyetindedir. Bu sebeple pek çok yazar, söz konusu girişi en güzel ifadelerle yazmaya gayret etmişlerdir. Bu anlamda Arap dili ve edebiyatı kitaplarının mukaddimelerine bakıldığında onların da içerik ve üslup noktasında oldukça zengin olduğu görülmektedir. Söz konusu zenginlik biraz detaylandırıp kendisine içerik olarak bakıldığında besmele, hamdele ve salvele gibi dua ifadeleri ve ilerde karşılaşılabilecek konulara imaları içerdiği görülmektedir. Bahsedilen mukaddimelere dil ve üslup açısından bakıldığında ise edebî zenginliklerin çok daha bariz bir şekilde görüldüğünü belirtmek gerekir. Zira istiâre, teşbih, sec'î, muvâzene, iktibâs, hüsnü'l-ibtidâ, cinâs, mübalağa ve tibâk gibi birçok belâğî sanatından yararlanılan ilgili mukaddimelerin, edebî açıdan oldukça zengin bir üsluba sahip olduğu görülmüştür. Söz konusu zenginliği dile getirme amacıyla bu makale çalışmasını kaleme almayı elzem bir durum olarak gördük. Bu konuda herhangi bir çalışmanın yazılmamış olması da konuyu daha önemli kılacağı düşünülmektedir. Yazılan bu makale çalışmasıyla dil ve edebiyat kitaplarının önemli bir bölümü olan mukaddimelerin nasıl bir üslup ve içeriğe sahip olduğuna yakından ışık tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Belagat, Edebiyat, Mukaddime, Üslup.

Abstract

The introduction is the entrance gate for a work. For this reason, many writers have tried to write the introduction in the most beautiful terms. In this sense, when we look at the introductions of Arabic language and literature books, we see that they are also very rich in terms of content and style. When the richness in question is examined in more detail and its content, it is seen that it contains prayer expressions such as basmala, hamdele and salvele and allusions to issues that will be encountered in the future. It should be noted that when the aforementioned introductions are examined in terms of language and style, their literary richness becomes much more obvious. Because, it has been seen that the relevant introductions, which benefit from many rhetorical arts such as metaphor, comparison, sec'i, muvazene, quotations, euphemisms, puns, exaggerations and tibâk, have a very rich style in terms of literature. We considered it essential to write this article in order to express this richness. It is thought that the fact that there has been no study on this subject will make the subject even more interesting. This article has shed light on the style and content of introductions, which are an important part of language and literature books.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Rhetoric, Literature, Introduction, style.

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ethemdemir84@gmail.com, ORCID orcid. org/ 0000-0002-4877-7578

Giriş

Tef'îl babına ait قَدَّمَ fiilinin ism-i fâil kalıbında olan mukaddime (مَقْدِمَة) kelimesi, sözlükte öne geçen, terim olarak ise kitap vs. türü ilmî çalışmaların başında getirilen önsöz yazısıdır.¹

Mukaddime kelimesi, - kendisine işaret edildiği üzere - genel manada ifade edildiğinde kitap vs. türü ilmî çalışmaların önsöz bölümü anlamına gelirken, izâfet veya sıfat terkihi şeklindeki belli başlı kelimelerle kullanıldığında ise onun başı, evveli, öncüsü, yüzü vs. anlamlara gelmektedir. Nitekim مَقْدِمَة الْجَيْش denildiğinde öncü birlik, المَقْدِمَة الموسيقية denildiğinde uvertür diye isimlendirilen müziğin başlangıç kısmı, مَقْدِمَة الشخص denildiğinde kişinin alın ve göğüs kafesi kısmı, مَقْدِمَة الغنم والإبل denildiğinde kendilerinden ilk doğan yavruları, مَقْدِمَة الخوذة denildiğinde miğferin siperlik kısmı, مَقْدِمَة الرَّحْل denildiğinde yükün ön kısmı ve diğer başka örnek ifadelerde de daha farklı anlamlar kastedilmektedir.²

Türkçede daha çok giriş, başlangıç, sunuş, önsöz, ilk söz, meram vs. kelimelerle ifade edilen eserin mukaddime olgusu, Arapçada ise mukaddime, medhal, temhîd, fâtiha, tevtie, takdîm, dibâce, tasdîr, risâletü'l-kitâb, istihlâl, hutbe, sadru'l-kitâb, iftitâh ve ifâde gibi kelimelerle belirtilmiştir.³ Gerek Türkçe gerekse de Arapçada mukaddime olgusunu ifade eden kelimelerin taşıdıkları manalara bakıldığında tümünün de esas konudan önceki hazırlayıcı süreci anlatan manalar olduğu açıkça görülecektir.

Bu makale çalışmamızın konusuna yakın Arap edebiyatında bazı çalışmalar bulunsa da Türk edebiyatında TDV İslam Ansiklopedisi'nde sadece "mukaddime" kelimesi tahlil edilmiş olup makalemizin konusuna ilişkin doğrudan bir bilgi görülmemiştir. Bu makalede Arap dili ve edebiyatı alanındaki temel kitapların mukaddimelerinde hangi konuların ele alındığı ve ele alınan konuların hangi üslupla dile getirildiği ve bu anlamda istiâre, teşbih, secî, muvâzene,

¹ Tahir Üzgör, "Dibâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/277-278; İsmail Durmuş, "Mukaddime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/115-117.

² es-Seyyid Muhammed Murtedâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs* (Kuveyt: Tab'atu'l-Kuveyt, 2000), 33/240-241; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyye'l-mu'âsıra* (Kahire: 'Alemü'l-kütüb, 2008), 1786; Mucemme'u'l-lugati'l-Arabiyye, *El-Mu'cemü'l-vesît* (Kahire: Mektebetü's-Şuruki'd-Devliyye, 2004), 720; *Mu'cemü'l-ganî*, "Mukaddime" (Erişim: 8 Mayıs 2022).

³ Üzgör, "Dibâce", 9/277-278; Durmuş, "Mukaddime", 31/115-117; el-Elûke, "Mukaddimetü'l-kitâb ve'l-mustalahâtü'l-mutedâhiletü ma'ahâ" (8 Mayıs 2022).

iktibâs, hüsnü'l-ibtidâ, cinâs, mübalağa ve tibak benzeri hangi edebî sanatlardan yararlanıldığı gibi hususlara detaylı bir şekilde değinilmiştir.

1. İdeal Bir Mukaddimenin Nitelikleri

Mukaddime, eser için çok önemli bir bölümdür. Zira eserin giriş kapısı mahiyetinde olan iyi bir mukaddime, ihtiva edeceği değerli bilgilerle ait olduğu esere değer katmakta, eseri ön görülebilir kılmakta, okuyucuyu ciddi manada motive etmekte ve ilerleyen bölümlerde nelerle karşılaşılacağı hakkında ona önemli malumatlar vermektedir.

Yukarıda belirtilen ideal bir mukaddime, çeşitli niteliklere sahip olmalıdır. Söz konusu niteliklere yakından bakıldığında şunlar⁴ olduğu görülmektedir:

- Mukaddimeler, çoğunlukla edebî bir dil ile yazılmışlardır. Bu minvaldeki örnekler, pek çok eserin mukaddimesinde görülmektedir.
- Mukaddimeler, ilgili eserin kaleme alınma nedenine fasih ifadelerle değinmektedir.
- Birçok mukaddime kaleme alınan eserde yazarın izlediği yöntem, açıkça belirtilmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse mukaddime eserin adı, konusu, amacı, önemi, yazılış sebebi, başlıca bölümleri, muhtevası, telifinde takip edilen yöntem, kime ithaf edildiği ve telifi sırasında karşılaşılan sıkıntılar gibi konularda çeşitli bilgiler verilmektedir.⁵

Öte yandan mukaddimelerin yazım türüne bakıldığında ilgili kitabın ilerleyen sayfalarındaki yazım türüyle uyumlu olduğu görülmektedir. Nitekim nesir yazı türü ile kaleme alınan bir kitabın mukaddimesi de nesir olduğu gibi nazım yazım türü ile kaleme alınan bir kitabın mukaddimesi de genellikle nazım şeklinde olmaktadır. İkinci duruma İbn Mâlik'in *Elfiye*'sinin şu mukaddimesi⁶ örnek teşkil etmektedir:

أحمد ربي الله خير مالك   "قال محمد هو ابن مالك"

وآله المستكملين الشرفاً   مصلياً على النبي المصطفى

⁴ İslamweb, "Mukaddimatu'l-kütüb fevâidü meknûne ve Kunûzun mehbûe" (Erişim 19 Mayıs 2024);

⁵ Durmuş, "Mukaddime", 31/115.

⁶ Muhammed b. Abdillâh b. Malîk el-Endelüsî, *Metnü'l-elfiyye* (Beyrut: Mektebetü'ş-şâ'biyye, ts.), 2.

Muhammed b. Mâlik deki ki: En hayırlı malik olan Rabbim Allah'a hamd olsun

Seçilmiş olan Peygamberine ve şeref açısından kemale ermiş Âline salât olsun

Nahiv kaidelerini ihtiva etmiş olan Elfiye'nin yazımında Allah'tan yardım istiyorum.

Yukarıda İbn Mâlik'in *Elfiye*'sinden verilen beyitlerden de görüldüğü üzere nazım türü eserlerin mukaddimeleri de çoğunlukla nazım şeklindedir.

2. Arap Dili ve Edebiyatı Kitaplarının Mukaddimelerinde Değinilen Konular

Bir önceki başlık kapsamında kendisine işaret edildiği gibi mukaddimelerde eserin adı, konusu, amacı vs. pek çok bilgiye yer verilmektedir. Daha önce özetle değindiğimiz sözü edilen bilgilerin detaylandırılarak anlatılması konunun daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.1. Besmele

Arap dili ve edebiyatı mukaddimelerinin başında besmele getirilmiştir. Ancak getirilen besmele ifadesine bakıldığında çoğunluğun *بسم الله الرحمن الرحيم* şeklinde bir besmele ifadesini getirdiği görülürken bazılarının da sadece *بسم الله* şeklinde bir ifadeyle iktifa ettiği görülmüştür. Bahsedilen mukaddimelerin başında bismelenin getirilmesini gerektiren hassasiyet bu anlamda rivayet edilen şu hadis-i şerife dayanmaktadır.

"كل أمر ذي بال لم يبدأ فيه باسم الله فهو أبتر"⁷

Besmeleyle başlanılmayan her iş bereketten yoksundur.

2.2. Hamd

Arap dili ve edebiyatı kitaplarının mukaddimelerinde besmele ile başlandığı gibi besmeleden sonra hamd ifadesi de getirilmiştir. Ancak besmelede çok farklı ifade biçimlerine gidilmezken hamd ifadesinde ise daha fazla ifade çeşitliliğine gidilmiştir. Böyle bir uygulama farklılığının temel nedeni besmele için çok değişik cümle yapılarının olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Hamd ifadesine bu manada bakıldığında ise zengin bir ifade imkânı verdiği görülmektedir. Zira her ne kadar çoğunluk *الحمد لله* yani isim cümlesi şeklinde

⁷ Ebu'l-Fadl el-Irakî vd., *Tahrîcû ahâdîsi ihyâ ulûmi'd-dîn* (Rıyad: Dâru'l-âsime, 1987), 1/535.

أما , أسأل الله عوناً على حمده, إياك أحمد , حامداً لله , الله أحمدُ , أحمد الله 8 bir hamd ifadesini tercih etmişse de , بعد حمد الله المستحق الحمد , بحمدك , بحمدك نستفتح , gibi farklı hamd ifadelerini kullanan âlimler olmuştur.

Hamd ifadesinin kullanımında izlenen söz konusu ifade farklılığının çeşitli nedenlere matuf olduğu düşünülmektedir. Birinci ifade biçimi olan الحمد لله ifadesinden başlanacak olursa bu hamd ifade biçimini tercih edenlerin temel nedeni şüphesiz Fatıha suresinin bu ifade biçimi ile başlamasındandır. Diğer bir nedeni ise isim cümlesi şeklindeki الحمد لله ifadesinin sübut ve sürekliliğe⁹ işaret etmesinin yanı sıra istiğrak anlamındaki tarif harfî olan أل takısını almış olmasıdır. Zira bu şekildeki bir hamd ifadesinin anlamı “كل فرد من أفراد الحمد لله” “Bütün övgü ifadeleri Allah’adır.”

Fiil cümlesi şeklindeki bir hamd ifadesiyle başlayanların genel amacı ise fiil cümlelerinin bir özelliği olan “teceddüt” anlamından yararlanmak istemeleridir. Besmele gibi hamd ifadesinin de mukaddimelerde yazılmasının temel nedeni bu anlamdaki bir gerekliliğe işaret eden şu hadis-i şerif olduğu düşünülmektedir:

”كل أمر ذي بال لم يبدأ فيه بالحمد فهو أقطع“¹⁰

Allah’a hamd ile başlanmayan her hayırlı iş bereketten yoksundur.

Bu durumun ikinci bir nedeni de daha önce kendisine işaret edildiği üzere besmeleden sonra hamd ifadesi ile başlayan Kur’ân’a ittibadır.

2.3. Salavat

Arap dili ve edebiyatı kitaplarının mukaddimelerinde besmele ve hamd’dan sonra salavatın da yer aldığı görülmektedir. Salavat ifadesine yoğun bir şekilde yer verilmesinin temel nedeninin bu manadaki bir gerekliliğe işaret eden şu ayetin olduğu düşünülmektedir.

”إن الله وملائكته يصلون على النبي يا أيها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً“¹¹

⁸ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b Ömer ez-Zamehşerî, *el-Mufasssal fî ilmi’l-Arabiyye* (Ammân: Dâru Ammâr, 2004), 29. Bedreddin b. Mahmud b. Ahmed b. Musa el-‘Aynî, *el-Mekâsîdü’n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi’l-elfiyye* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2010),1/107. İbnü’l-Ebbâr, *el-Muktedab min kitâbi tuhfeti’l-kâdim* (Kahire, Dâru’l-Kitâb el-Mısırî, 1989), 51. Ebû Muhammed Abdullah Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Avdahu’l-mesâlik ilê elfiyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/10. Ebû Muhammed Abdullah Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Telhîsu’ş-şevâhid ve telhîsu’l-fevâid* (Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, 1986), 39.

⁹ Muhammed Rızık Shoer, “el-Furûk’d-dilâliyye beyne cümleti’l-ismiyye ve’l-fiiliyye: Dirâse tatbikiyye fi’l-Kur’ân’il-Kerim” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 227.

¹⁰ el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kaznevî İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki, (b.y.: Dâru İhyai Kütübi’l-Arabiyye, t.s.) “en-Nikâh”, 19 (No. 1894)

¹¹ el-Ahzâb 33/56.

Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm getirin.

İlgili mukaddimelerde salavat için söylenen ifadelere yakından bakıldığında hamd ifadesinde olduğu gibi burada da bir çeşitliliğin göze çarptığı görülmektedir. Mukaddimelerde karşılaşılan bazı salavat örnekleri şu şekildedir:

"صلى الله عليه وسلم وعلى آله وصحبه الذين هم لأتباعه خير فرط
أوجه أفضل صلوات المصلين محمد المحفوف من بني عدنان بجمامها وأرحانها
ونصلي صلاة تدوم إلى يوم حشر الأمم وعلى آله وصحبه
ومحمدا أصلي عليه وعلى آله وصحبه
والصلاة والسلام على أشرف المرسلين.... وعلى آله.... وصحبه"¹²

Salavat ile beraber bazı mukaddimelerde Peygamber efendimiz ve sahabelere de övgülerde bulunulmuştur. Bu anlamdaki ifadeler, *Şerhu kitâbi 'l-hudûd fi 'n-nahvi* adlı kitabın mukaddimesinde geçen şu cümlelerle¹³ örneklendirilebilir:

"ونصلي ونسلم على من أرسل للعالمين هدى ورحمة, وخص بجوامع الكلم, وشرح صدره وملئ حكمة,
فكان لا ينطق عن الهوى فيما يصدر عنه من قول وكلمة, صلى الله عليه وسلم, ما قام بالنفس ضمير
وأعرب عنه فم وتكلم, وعلى آله الغر الكرام, وأصحابه مصابيح الظلام."

Âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak gönderilene salat ve selam olsun. O ki veciz konuşma özelliğine mazhar olmuştur. Gönlü açılıp hikmet ile doldurulmuştur. Söz ve fiillerinde nefis arzusuyla konuşup hareket etmemiştir. Kendisine salat ve selam olsun. Nefsanî bir konuşması olmadığı gibi bu anlamda kalbî bir meyli de olmamıştır. Şeref ve kerem ehli olan âline ve karanlığın kandilleri olan ashabına da salat ve selam olsun.

2.4. Allah'ı Ta'zîm

Bazı Arap dili ve edebiyatı kitaplarının mukaddimelerinde, Allah (c.c.) ile ilgili ta'zim ve tenzih anlamlarına gelen ifadeler kullanılmıştır. Kullanılan söz konusu ifadelerin bazıları uzun

¹² Şeyh Muhammed et-Tantâvî, *Neşetü'n-nahvi ve tarihu eşheri'n-nuhât* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.) 9. Kemaluddin Ebu'l-Berakât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Said el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâil'l-hilâf beyne'n-nahviyyin: el-Bariyyin ve'l-Kufiyyin* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 1/ 3; Ebû Hayyân el-Endelüsî, et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitâbi't-teshîl (Dimeşk: Dâru'l-kalem, ts.), 5.

¹³ Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî en-Nahvî el-Mekkî, *Şerhu kitâbi 'l-hudûd fi 'n-nahvi* (Kahire: Dâru't-tedâmun li't-tibâati, 1988), 35.

uzun cümlelerle dile getirilirken bazıları da kısa cümleler halinde olmuştur. İşaret edilen ilgili ta'zim ve tenzih anlamındaki ifadelerin bir tanesi kısaca şu şekildedir:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَلَّتْ أَلْوَاهُ عَنْ أَنْ تُحَاطَ بِعَدِّ وَتَعَالَتْ كِبْرِيَاوُهُ عَنْ أَنْ تُشْتَمَلَ بِحَدِّ وَتَاهَتْ فِي مَوَامِي مَعْرِفَتِهِ سَابِلَةُ الْأَفْهَامِ وَغَرِقَتْ فِي بَحَارِ عَزَّتِهِ سَابِحَةُ الْأَوْهَامِ"¹⁴

Nimetleri, herhangi bir sayı ile sayılamayacak kadar çok olan, büyüklüğü hiçbir şekilde sınırlanamayan, derin düşüncelerin onu tanıma çölünde kaybolduğu ve yüzen düşüncelerin onun izzet denizinde yüzdüğü Allah'a hamd olsun.

2.5. Dua

İlgili birçok mukaddimede değinilen konulardan bir diğeri de müellifin yaptığı duadır. Yapılan söz konusu duaların içeriğine bakıldığında çoğunlukla acziyet itirafı, dünya ve ahirette güzelliklere kavuşma ve hak yolda sebat etme temalı dualar olduğu görülmektedir. Yapılan dualara bir örnek vermek gerekirse Mustafa Sâdık Râfi'î'nin *Tahte râyeti'l-Kur'ân* adlı kitabın mukaddimesinde yaptığı şu dua verilebilir:

"اللهم هب لنا الخير، و اعزم لنا على الرشد، و آتنا من لدنك رحمة، و اكتب لنا السلامة في الرأي، و جنبنا فتنة الشيطان أن يقوى بها فنضعف، أو نضعف لها فيقوى، و لا تدعنا من كوكب هداية منك في كل ظلمة شك منا، و اعصمنا أن تكون آراننا في الحق البين مكان الليل من نهاره، أو تنزل ظنوننا من اليقين النير منزلة الدخان من ناره، نسألك بوجهك و نتوسل إليك بحمدك و ندعوك بأفئدة عرفتك حين كذب غيرها فأقرت، و آمنت بك فزلزل غيرها و استقرت."¹⁵

Ya Rabbî hayra ulaşmayı bize kolaylaştır. Doğru yolda bizi sabit kıl. Bize rahmet et. Tercihlerimizde bize esenlik nasip eyle. Bize galebe çalacak şeytanın fitnelerinden bizi uzaklaştır. Bizi manevî karanlıklar içerisinde bırakacak şekilde hidayet yıldızından mahrum bırakma. Tercihlerimizin hak yerine batıla yönelmesinden ve parlayan hak ile ilgili hislerimizin değersiz bir dumana dönmesinden bizi koru. Yüce zatınızın hürmetine söz konusu talepleri zatınızdan niyaz ediyoruz. (Ya Rabbî) bunun için sizlere yapılan hamdleri vesile kılıyoruz. Başkaları yalanlayıp tereddüt yaşarken sizi tanıyıp şehadet ikrarında bulunan ve bunda sebat eden kalplerle dua ediyoruz.

2.6. Telifin Sebebi

¹⁴ Muhammed b. el- Hasan el-İstirâbâzî en-Necefi er-Redî, *Şerhu'r-Redî li kâfiyeti İbni'l-Hâcib* (b.y., y.y., 1993), 1/1.

¹⁵ Mustafa Sâdık Râfi'î, *Tahte râyeti'l-Kur'ân* (b.y.: Dârul-Kitâbi'l-Arabî, 1974), 6.

Tümünde olmasa da bazı Arap dili ve edebiyatı kitaplarının mukaddimelerinde ilgili eserin telif nedeni yazılmaktadır. Söz konusu nedene yakından bakıldığında çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Ancak tüm nedenlerin ortak noktası da ihtiyaç olduğu dikkati çekmektedir. Bu ihtiyaç, bazen müellif tarafından duyulurken bazen de müellifin talebesi ya da çevresinden birileri tarafından duyulmuştur. Müellifin çevresi tarafından duyulan ihtiyacın dile getirilmesi ve müelliften bu anlamda ricada bulunmalarını örneklendirilen şu ifadeler,¹⁶ bu duruma işaret olarak gösterilebilir:

"حين كثر تسألهم، وتعلقت بالإجابة آمالهم، أسعفتهم فيما طلبوا، وانتدبت لما إليه رغبوا، هذا على حين توالي نوى غربة، وإقامة بدار غربة."

(Telifte bulunmam için) istekleri çoğalınca ve bu sebeple isteklerine olumlu cevap vermeme umutlarını bağladıklarında ben de isteklerine olumlu cevap verdim ve istedikleri işe talip oldum. Tabi bu durum da, bir yolculuğa çıkıp orada ikamet etmeye niyetlendiğim bir döneme denk gelmişti.

2.7. Övgü

Söz konusu mukaddimelerde değinilen konulardan bir diğeri de müellif veya eserine yapılan övgülerdir. Bu övgülerin yapılmasının temel nedeni, okuru sözü edilen esere karşı teşvik olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu övgülerin mütekebbir bir şekilde nefsin okşanmasına dönük olmadığı ifade edilebilir.

Yapılan söz konusu övgülerin bazıları mübalağalı iken bazıları da normal karşılanabilecek türden oldukları görülmüştür. Müellif için yapılan mübalağalı övgülere *Şerhu'l-muğnî* adlı eserin mukaddimesindeki şu ifadeler örnek olarak gösterilebilir:

"وهو من مصنفات أستاذي العلامة فريد دهره ووحيد عصره العالم بالأصول والفروع الجامع بين المعقول والمشروع عمان المعاني نعمان الثاني قدوة الأنمة السالكين فخر الملة والدين أحمد بن حسن الجاربردي"¹⁷

Bu eser; zamanının benzersizi, asrının yegânesi, usûl ve fur'û âlimi şer'î ve aklî ilimlerin üstadı, manaların denizi, ikinci Ebû Hanife, sulûk ehli imamların önderi ve dinin medarı iftiharî olan büyük âlim Ahmed b. Hasan el-Carberdî hocamın eserlerinden biridir.

¹⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve 't-tekmîl fî şerhi kitâbi 't-teshîl* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 1/8.

¹⁷ Şeyh Muhammed b. Abdirrahim b. Hüseyin b. Ömer er-Milânî, *Şerhu'l-muğnî fî'n-nahv* (İstanbul: Mektebetü'l-Hâşimiyye, ts.), 1.

Verilen örnekte görüldüğü üzere müellif için zamanının eşsizi, asrının yegânesi vs. şeklinde oldukça abartılı ifadeler kullanılmıştır.

Mukaddimede müellif için çeşitli övgüler yapıldığı gibi bazen eser için de muhtelif, övgüler yapılmıştır. Bu duruma İbn Mâlik'in *Elfiye* mukaddimesindeki şu ifadeler¹⁸ örnek olarak gösterilebilir:

"تقرب الأقصى بلفظ موجز   وتبسط البذل بوعد منجز
وتقتضي رضا بغير سخط   فأنقة ألفية ابن معط
وهو بسبق حائز تفضيلاً   مستوجب ثنائي الجميلاً"

(Elfiyye) uzakları veciz lafızla yakınlaştırıyor ve hiç vakit geciktirmeden sofrayı seriyor.

Nefretin olmadığı bir memnuniyet istiyor ve İbn Mu'ti'nin elfiyesini geride bırakıyor.

Benden önce olması itibariyle (İbn Mu'ti) fazilet ve güzel övgüyü hak ediyor.

2.8. Ele alınacak Konulara İşaret

Bazı mukaddimelerde yer alan konulardan biri de kitapta ele alınacak konulara işaret edilmesidir. Söz konusu işaret bazen açık bir şekilde yapılırken bazen de ima yoluyla yapıldığı görülmüştür. Yapılan ilgili işaretin daha sonra kendisine değinileceği üzere edebî bir sanat olmanın yanı sıra okuyucuyu kitabın ilerleyen sayfalarında karşılaşacağı konulara bir anlamda hazırlama hedefine matuf olduğu düşünülmektedir.

İma yoluyla yapılan söz konusu işarete *Te'lîku'l-ferâid alâ Teshîlu'l-ferâid* kitabının müellifi Muhammed Bedruddin b. Ebîbekir b. Ömer ed-Demâmîni'nin ilgili kitabın mukaddimesinde yazdığı şu ifadeler örnek olarak gösterilebilir:

"ونسألك أن تشرح صدورنا بأنوار هدايتك فهي أعظم مطلوب وتبعدنا عن مساوي الأفعال الناقصة
وتسعدنا بمحاسن أفعال القلوب ونشهد ألا إله إلا أنت وحدك لا شريك لك تعاليت أن تكون لك صفة
مشبهة ولم يحط بذاتك ظرف الزمان وظرف المكان وأنى وهي عن سمات الحدوث منزهة أنت الفاعل
لما تختار وكل شئ مفعول بقدرتك وإرادتك ولا كائنة عند ذوي التمييز إلا وجميع أحوالها متعلقة
بمشيئتك"¹⁹

¹⁸ el-Endelüsî, *Metnü'l-elfiyye*, 2.

¹⁹ Muhammed Bedruddin b. Ebîbekir b. Ömer ed-Demâmîni, *Te'lîku'l-ferâid alâ teshîlu'l-ferâid* (Kahire: y.y.,1983), 1/17.

Ya Rabbi! Hidayet nurunla gönüllerimize sükûnet vermeni istiyoruz, zira en büyük dileğimizdir. Bizi noksan fiillerin kötülüklerinden uzaklaştır. Bizi kalbî fiillerin güzellikleri ile sevindir. Senden başka ilah olmadığına ve ortağın bulunmadığına şahitlik ederiz. Sıfatlarına sahip ortaklardan münezzehsin, hiçbir zaman ve mekân zarfı seni ihata edemez. Zat'ın hadis sıfatlardan münezzeh iken nasıl da söz konusu ihata olabilir ki? Sen dilediğini yapan failsin ve her şey senin kudret ve iradenle olmaktadır. İnsanların bütün fiilleri dilemen ile ancak gerçekleşebilir.

Verilen bu örnekte görüldüğü üzere müellif ilerde değineceği konuların bir bölümüne mukaddimede dolaylı olarak işaret etmiştir. Müellifin kendisine imada bulunduğu söz konusu konular: el-Ef'âlu'n-nakısa, ef'âlu'l-kulûb, es-sıfatü'l- müşebbehe, zarfu'z-zamân, zarfu'l-mekân, fâil, meful ve temyizdir.

3. Arap Dili ve Edebiyatı Kitaplarının Mukaddimelerinde Belâğî Örnekler

3.1. İstiare

Söz konusu bazı mukaddimelerde başvuru belâğî sanatlarından biri istiare dir. İstia renin muhtelif türlerinin kullanıldığı bu mukaddimelerde istiare tasrihiyye, mekniyye, asliyye ve tebeiyye'yi görmek mümkündür. İlgili mukaddimelere bu yönden bakıldığında Şerhu's-Sa'd 'alâ Tasrîfi'z-Zencânî adlı kitabın mukaddimesinde istiare sanatını görmek mümkündür. Nitekim şu ifadeler, buna açıkça işaret etmektedir:

"إن أروى زهر يخرج في رياض الكلام من الأكمام وأبهى حبر تحاك ببنان البيان وأسنان الأقلام
.....بيض الله غرة أحواله وأورق أغصان أماله"²⁰

En güzel çiçekler, söz bahçesindeki tomurcuklardan çıkıyor ve en pahalı kürkler beyanın parmakları ve kalemlerin dişleriyle örülüyor.... Allah, onun işlerini rast getirsin ve umudun dallarını yeşertsin.

Teftâzânî'nin kaleme aldığı bu ifadeler, istiare sanatından birçok örneği ihtiva etmektedir. Örneğin زهر kelimesinde istiare tasrihiyye olduğu görülmektedir. Zira müşebbeh olan ألفاظ kelimesi hafzedilmiş; ancak müşebbehü bih olan زهر kelimesi ise zikredilmiştir. كلام kelimesi de karine olarak bırakılmıştır. Öte yandan konu biraz daha detaylandırıldığında، رياض، غرة، أغصان gibi kelimelerde de istiare sanatının uygulandığı görülecektir.

²⁰ Sadeddîn Messud b. Fahrüddîn Ömer b. Burhâneddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, Şerhu's-Sa'd 'alâ tesrîfi'z-Zencânî (İstanbul: Salah Bilici Kitapevi yayınları, ts.), 1.

3.2. Teşbîh

Cümleye edebî bir hüviyet kazandırmak, okuyucunun ilgisini canlı tutmak, ifadeyi zenginleştirmek gibi çeşitli saiklerle bazı mukaddimelerde teşbih sanatından güçlü ifadelerle yararlanılmıştır. Bu duruma Ali b. Halef el-Kâtib'in kaleme aldığı *Mevâdü'l-beyân* adlı eserinin mukaddimesinde geçen şu ifadeler örnek olarak gösterilebilir:

"العقول أشجار والعلوم ثمرها والأفهام بحار والأدب جوهرها والبصائر نجوم والحكم نورها"²¹

Akıllar, ağaç; ilimler, meyvesi; kavrayışlar, denizler; edebiyat, mücevheri; basiretler, yıldızlar ve hikmet de onun nurudur.

Yukarıda verilen örnek cümleler, incelendiğinde teşbih sanatının büyük bir beceriyle kullanıldığı görülecektir. Aklı ağaca, ilmi meyvesine, kavrayışı denize, edebiyatı mücevhere, idraki yıldıza ve hikmeti nura benzeten yazar, bu manada teşbih-i belîğ sanatından ciddi anlamda yararlanmıştır.

Konunun zihinlerde daha da berraklaşması için teşbih sanatına dair diğer bir örneğe yer vermek adına Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî'nin *Şerhü kitabi'l-hudûd fi'n-nahvi* adlı kitabına bakmakta yarar vardır. Zira işaret edilen kitabının mukaddimesinde bu anlamda bir örneğe yer veren Fâkihî, konu bağlamında şu ifadeleri kullanmıştır:

"صلى الله عليه وسلم.... وعلى آله الغر الكرام, وأصحابه مصابيح الظلام."²²

(Peygamber efendimize), şeref ve kerem ehli olan âl'ine ve karanlığın kandilleri olan ashabına salat ve selam olsun.

Yukarıda verilen kısa örnekte teşbih-i belîğ sanatına başvurduğu görülen Fâkihî, Resulullah'ın ashabını karanlık ortamdaki lambalara benzetmiştir.

3.3. Seci

Arap dili ve edebiyatı mukaddimelerinde başvurulan edebî sanatlarından biri de seci'dir. Bu edebî sanat türünün örnekleri, daha çok edebî değeri yüksek eserlerde görülmektedir. Söz konusu eserlerden biri de *Makamatü'l-harîrî* adlı eserdir. Edebî değeri oldukça yüksek olduğu

²¹ Ali b. Halef el-Kâtib, *Mevâdü'l-beyân* (Dimeşk: Dâru'l-Beşâir, 2003), 15.

²² el-Fâkihî, *Şerhü kitabi'l-hudûd fi'n-nahvi*, 35.

görülen bu eserde birçok edebî sanat olduğu gibi seci sanatı da yoğun bir şekilde bulunmaktadır.

Bu durum, ilgili eserin mukaddimesinden şu ifadelerle²³ örneklendirilebilir:

"اللَّهُمَّ إِنَّا نَحْمَدُكَ عَلَى مَا عَلَّمْتَ مِنَ الْبَيَانِ. وَأَلْهَمْتَ مِنَ التَّبْيَانِ. كَمَا نَحْمَدُكَ عَلَى مَا أَسْبَغْتَ مِنَ الْعَطَاءِ. وَأَسْبَلْتَ مِنَ الْغَطَاءِ. وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شِرَّةِ اللَّسَنِ. وَفُضُولِ الْهَذْرِ. كَمَا نَعُوذُ بِكَ مِنْ مَعَرَّةِ اللَّكَنِ. وَفُضُوحِ الْحَصْرِ. وَنَسْتَكْفِي بِكَ الْاِفْتِتَانَ بِإِطْرَاءِ الْمَادِحِ. وَإِعْضَاءِ الْمُسَامِحِ. كَمَا نَسْتَكْفِي بِكَ الْاِئْتِصَابَ لِإِزْرَاءِ الْقَادِحِ. وَهَتَكَ الْفَاضِحِ. وَنَسْتَعْفِرُكَ مِنْ سَوْقِ الشَّهَوَاتِ إِلَى سَوْقِ الشُّبُهَاتِ. كَمَا نَسْتَعْفِرُكَ مِنْ نَقْلِ الْخَطَوَاتِ إِلَى خَطَطِ الْخَطِينَاتِ."

Ey Allah'ım beyânı (anlaşırılık) öğrettiğin ve tibyânı (açıklamayı) ilham ettiğin için sana hamdolsun. Aynı şekilde bolca nimet verdiğin ve günahları örttüğün için de sana hamdolsun. Ey Allah'ım kekeme ayıbından sana sığındığımız gibi dilin keskinliğinden ve çok konuşmaktan da sana sığınırız. Ey Allah'ım ayıplayanların eleştirilerine ve kusurlarımızı ifşa edenlere karşı bizi korumayı istediğimiz gibi mübalağalı övgülerin ve tüm kusurlarımıza göz yumanların fitnesine karşı da bizi korumayı istiyoruz. Ey Allah'ım günah yoluna atılan adımlardan dolayı senden af dilediğimiz gibi şehvanî duyguların şüphelere yönlendirmesinden sana sığınıyoruz.

Verilen örnekte de görüldüğü üzere açıkça bir seci edebî sanatı göze çarpmaktadır. Nitekim örneğe bu anlamda detaylı olarak bakıldığında seci sanatına yol açan kelimelerin şunlar olduğu görülmektedir:

الْبَيَانِ، التَّبْيَانِ، الْعَطَاءِ، الْغَطَاءِ، اللَّسَنِ، الْهَذْرِ، اللَّكَنِ، الْحَصْرِ، الْمَادِحِ، الْمُسَامِحِ، الْقَادِحِ، الْفَاضِحِ، الشَّهَوَاتِ، الشُّبُهَاتِ، الْخَطَوَاتِ، الْخَطِينَاتِ.

Seci edebî sanatı noktasında zengin bir malzemeye sahip eserlerden biri de Bedüzzamân el-Hemedânî'nin *Makâme*'sidir. Bu *Makâme*'nin şerhinin mukaddimesinden seci'ye dair bir örneğin verilmesi çalışmaya fayda sağlayacaktır:

"فله الرسائل الرانقة والمقامات الفانقة والقصائد المونقة، وله المعاني العالية في العبارات الحالية والأساليب الساحرة للألفاظ الباهرة"²⁴.

²³ Ahmed b. Abdilmumin b. Musa Ebu'l-Abbâs el-Kaysî eş-Şüreyşî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992), 1/15-17.

²⁴ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Hüseyin b. Yahyâ Bedüzzamân el-Hemedânî, *Makâmâtü Bedüzzamân el-Hemedânî* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, t.s.), 3.

Onun harika mektupları, üstün makameleri ve güzel kasideleri var. Onun aynı şekilde irticali ibarelerinde yüksek manalar ve müthiş lafızlarında cezbedici üslûplar da var.

Yukarıdaki örneğe yakından bakıldığında seci edebî sanatına dair güzel örneklerin olduğu görülecektir. Söz konusu örnekler; şu kelimelerde vücut bulmuştur:

الرائقة، الفانقة، المؤنقة-العالية، الحالية-الساحرة، الباهرة

3.4. Muvâzene

Bazı mukaddimelerde kendisinden yararlanan edebî sanatlardan bir diğeri de muvâzene sanatıdır. Mukaddimeye bir ahenk kazandırmak için başvurulmuş bu sanata Kazvîni'nin *Telhîsu'l-miftâh* adlı eseri örnek olarak gösterilebilir. İlgili eserinin mukaddimesinde muvâzene edebî sanatına başvuran Kazvîni'nin söz konusu ifadeleri şunlardır:

"....." "مفتاح العلوم" الذي صنّفه الفاضل العلامة أبو يعقوب يوسف السكاكي أعظم ما صنّف فيه من الكتب المشهورة نفعًا لكونه أحسنها ترتيبًا وأتمّها تحريرًا وأكثرها للأصول جمعًا.²⁵

Fâdıl ve Allâme Ebû Yakûb es-Sekkâkî'nin yazdığı Miftâhu'l-ulûm adlı eser, sağladığı fayda açısından bu alanda yazılmış en büyük kitaptır. Zira en tertiplisi, en tam olanı ve en kapsamlısıdır.

Verilen örnekte muvâzene edebî sanatına dair ifadeler açıkça dikkati çekmektedir. Nitekim "جمعًا, تحريرًا, ترتيبًا, نفعًا" kelimeleri, muvâzene edebî sanatındaki ahengi oluşturan unsurlardır.

Kaleme aldığı kitabın mukaddimesinde muvâzene edebî sanatına başvuranlardan bir başkası da Sekkâkî'dir. *Miftâhu'l-ulûm* adlı eserinin mukaddimesindeki muvâzene örneğine dair ifadeleri şu şekildedir:

لاشتماله على فنون متنافية الأصول متباينة الفروع متغايرة الجنى²⁶

Zira farklı kaynaklar, farklı dallar ve farklı türlerden sanatları ihtiva etmektedir.

Verilen bu kısa örnekte muvâzeneye ilişkin ifadeler aşikâr bir şekilde görülmektedir. Söz konusu ifadeler: متباينة، متنافية ve متغايرة kelimeleridir.

3.5. İktibâs

²⁵ Muhammed b. Abdîrahman el-Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşra, 2010), 21.

²⁶ Ebû Yakub Yusuf b. Ebîbekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987), 6.

Arap dili ve edebiyatı kitaplarındaki mukaddimelerin içeriğini zenginleştirmek, değinilen konuları daha açık bir şekilde okuyucuya iletmek ve okurun ilgisini canlı tutmak için birçok mukaddimede iktibas edebî sanatından yararlanılmıştır.²⁷ Nitekim bu anlamda mukaddimelere yakından bakıldığında toplumun kültür, sanat, edebiyat ve daha başka birikimlerine ait alıntılar var olduğu görülecektir.

Yapılan alıntılar bazen direk olabilirken bazen de dolaylı denilen ima yoluyla olmuştur. Bahsedilen bu alıntı çeşitliliği dil ve edebiyat mukaddimelerinde de görülmektedir. Bunlarda en önemli olarak görülen âyet ve şiirden yapılan doğrudan ve dolaylı alıntıya dair birkaç örneğin verilmesi konunun izahatına katkı sağlayacaktır.

Konuya bu bağlamda yaklaşıldığında âyetten yapılan doğrudan alıntıya şu örnek verilebilir:

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ۗ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا²⁸

(Allah) göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Şu hâlde, O'na ibadet et ve O'na ibadet etmede sabırlı ol. Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?

Mukaddimelerde âyetlerden doğrudan alıntılar yapıldığı gibi dolaylı alıntılar da yapılmıştır. Söz konusu alıntı çeşidine şu ifadeler örnek gösterilebilir:

"ونصلي ونسلم على من أرسل للعالمين هدى ورحمة, وخص بجوامع الكلم, وشرح صدره وملئ حكمة, فكان لا ينطق عن الهوى فيما يصدر عنه من قول وكلمة"²⁹

Hidayet ve rahmet olarak âlemlere gönderilene (Peygambere) salat ve selam olsun. O ki cevâmiu'l-kelim sıfatına sahip kılınmış, gönlü genişletilip hikmet ile doldurulmuştur. Heva ve heves saikiyle hiçbir zaman konuşmamıştır.

Yukarıda verilen örnekteki *فكان لا ينطق عن الهوى فيما يصدر عنه من قول وكلمة* âyetten yapılan dolaylı iktibase örnek teşkil etmektedir. Zira bu ifade Necm Sure'sinde geçen şu ayetlere işaret etmektedir:

"وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ"³⁰

²⁷ Ethem Demir, *Ali Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 106.

²⁸ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zamehşerî, *Esâsu'l-belâga* Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), 1/15. Meryem /65.

²⁹ el-Fâkihî, *Şerhü kitabi'l-hudûd fi'n-nahvi*, 35.

³⁰ Necm 53/3-4.

Mukaddimelerde âyet ve hadislerden alıntılar yapıldığı gibi şairlerden birçok şiir de alıntılanmıştır. Şiirden yapılan söz konusu iktibasa Safiyuddin el-Hillî'nin *Şerhu'l-kâfiyeti'l-bedi'yye fî ulûmi'l-belâgati ve mehâsini'l-bedi'* adlı kitabın mukaddimesi örnek gösterilebilir. İlgili mukaddimede Mütenebbî'den şu şiir alıntılındığı görülmüştür:

"ودع كل صوت بعد صوتي فإنني أنا الصائح المحكي والأخر الصدى"³¹

Sesimden sonra diğer bütün sesleri bir tarafa bırak, çünkü ben haykırarak anlatırken diğeri ise sadece bir yankıdır.

3.6. Hüsni'l-İbtidâ

İlgili kitapların mukaddimelerinde başvuru belagat sanatlarından bir başkası da hüsni'l-ibtidâdır. Birçok yazar, kaleme aldığı eserin giriş kısmı mahiyetindeki mukaddimeyi zengin edebî ifadelerle süslemek, okurun ilerleyen sayfalarda nelerle karşılaşacağına ima yoluyla işarette bulunmak ve eserin neleri ihtiva ettiğini dile getirmek için hüsni'l-ibtidâ sanatından yararlanmışlardır. Bu manadaki bir örneği Muhammed b. Mustafa el-Hudârî'nin kaleme aldığı *Haşiyetü'l-Hudârî 'alâ şerhi ibni 'akîl 'alâ elfiyeti İbn Mâlik* adlı eserinde görmek mümkündür. Söz konusu ifadeler şunlardır:

"ونسألك اللهم أن تشرح صدورنا بأنوار هدايتك فهي أعظم مطلوب، وتبعدنا عن مساوىء الأفعال الناقصة، وتسعدنا بمحاسن أفعال القلوب، ونشهد أن لا إله إلا أنت وحدك لا شريك لك في صفاتٍ ولا أفعالٍ، بل أنت الفاعل المختار لكل مفعولٍ من الكائنات والأحوال، ونشهد أن سيدنا ونبينا محمداً عبدك ورسولك، المبعوث من خلاصة معدٍ ولباب عدنان، الذي أنزلت عليه القرآن بلسانٍ عربيٍّ مبين، لا يُخلقُ جديده، ولا يمل ترديده على مدى الأزمان، صلى الله عليه وسلم وعلى آله وأصحابه المشتغلين بسنته بلا تنازع في العمل، وأنصاره المنصرفين لإعلاء كلمة الله من غير وقف ولا بدل، ما أيقن ذو تمييز بأن لشأنهم التكبير ولشأنهم التّصغير، وما علم ذو إدراك بأنهم جمع السّلامة ومخالفتهم جموع التّكسير"³²

Ey Allah'ım hidayet nurun ile gönüllerimizi genişletmeni istiyoruz. Bu en büyük isteğimizdir. Bizi eksik fillerin kötülüklerinden uzaklaştır, bizi kalbî fillerin güzellikleriyle mutlu kıl. Senden başka ilah olmadığına ve sıfat ve fillerinde ortağın bulunmadığına şahitlik ederiz. Aksine meydana gelen her şeyin fâil-i

³¹ Safiyuddin el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyeti'l-bedi'yye fî ulûmi'l-belâgati ve mehâsini'l-bedi'* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1992), 56.

³² Muhammed b. Mustafa el-Hudârî, *Haşiyetü'l-Hudârî 'alâ şerhi ibni 'akîl 'alâ elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998), 3.

muhtarı sensin. Yine şahitlik ederiz ki: Efendimiz ve peygamberimiz olan Hz. Muhammed senin kulun ve elçindir. O ki Ma'd ve Adnan'ın soyundan gelmiştir. O ki sen ona Arapça açık dille –yeniliği eskimeyen ve hiçbir zaman okunuşu biktirtmeyen- Kur'ân'ı indirmiştin. Peygamberimize ve ibadetlerde herhangi bir çekişmeye girmeden onun sünnetiyle meşgul olan âl'ine ve ashabına salat ve selam olsun. Durmak ve yer değiştirmeksizin Allah'ın dinini yüceltmeye yönelen Ensâr'ına da salat ve selam olsun. Kimse bilmiyordu ki onlar kazanacak ve düşmanları yenilecek ve aynı zamanda onların selamete erecek topluluk; muhaliflerinin ise perişan olacak topluluk olacağını da kimse bilmiyordu.

Yukarıda verilen örneği hüsnü'l-ibtida sanatı bağlamında bakıldığında zengin bir edebî içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Kitabın içeriğine mutabık olarak aşağıda değinilen birçok konuya işarette bulunulmuştur:

الأفعال الناقصة، أفعال القلوب، الصفة، الفعل، الفاعل، المفعول، الحال، الزمان، الاشتغال،
التنازع، الاسم المنصرف، البذل، التمييز، الاسم المكبر، اسم التّصغير، جمع المذكر السالم، جموع
التكسير

3.7. Cinâs

Konuyla ilgili mukaddimleri edebî ifadelerle süslemek için başvurulan bedî' sanatlarından bir diğeri de cinastır. Mukaddimelerde bu sanata dair örnekler, yoğun bir şekilde bulunmasa da bazı yazarlar, bu sanattan yararlanmışlardır. Bu yazarlardan biri de Abdurrahman b. Ahmed el-Abbâsî'dir. Söz konusu yazar, kaleme aldığı *Me'âhidü't-tansîs 'alâ şevâhidü't-telhîs* adlı kitabının mukaddimesinde cinas sanatını şu ifadelerde kullanmıştır:

"الذي تلخص الدين بإرشاده أحسن التلخيص وتخلص متبع هديه من الجحيم أعظم

تلخيص"³³

(Öyle bir peygamber ki) yaptığı irşad ile din, çok iyi bir izahata kavuşmuş ve yolunu takip edenler, cehennemden büyük bir kurtuluşa ermişlerdir.

Verilen örneğe yakından bakıldığında Abbâsî'nin cinas-i gayri tâm sanatını uyguladığı görülmektedir. Nitekim تلخيص ve تخلص kelimelerinin cinas-i gayri tâm için açıkça örnek teşkil ettikleri görülmektedir.

3.8. Mubalağa

³³ Abdurrahman b. Ahmed el-abbâsî, *Me'âhidü't-tansîs 'alâ şevâhidü't-telhîs* (Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb, 1947), 1/2.

Bedî' sanatlarından biri de mübalağa sanatıdır. Birçok mukaddimede mübalağa sanatına ciddi manada başvurulmuştur. Mübalağa üslubu kapsamında kitap ve yazarına mübalağalı methiyeler dizilmektedir. Mübalağa üslubuna başvurulmasının temel nedeni kitabın önemli bir eser olduğunu ve yazarının da alanında çok yetkin olduğu dile getirilerek kitabın içeriğini okur için daha cazip kılmak ve kitabın okunmasına teşvikte bulunmaktır.

Mukaddimesinde mübalağa sanatına başvuranlardan biri de Abdurrahman b. Ahmed el-Abbâsî'dir. Nitekim yukarıda bahsedilen eserin mukaddimesinde mübalağa sanatı şu ifadelerle açıkça görülmektedir:

"وَكَانَ مِنْ أَعْظَمِ خَبَايَا السَّعْدِ وَعَطَايَا الْجَدِّ أَنْ شَمَلَتْهُ الْعِنَايَةُ وَحَفَّتَهُ الرَّعَايَةُ بِنَظَرِ فَرْدِ الدَّهْرِ وَوَادِحِ الْعَصْرِ وَبِكْرِ عَطَّارِدِ وَنَادِرَةِ الْفَلَكِ وَتَارِيخِ الْمَجْدِ وَغَرَةِ الزَّمَانِ وَبِنُبُوعِ الْخَيْرِ وَالْإِحْسَانِ الْعَالَمِ الْعَلَامَةِ وَالْحَبْرِ الْبَحْرِ الْفَهَامَةِ جَامِعِ أَشْتَاتِ الْمَفَاخِرِ وَالْمَتَفَرِدِ بَغَايَاتِ الْمَآثِرِ سَيِّدَنَا وَمَوْلَانَا سَعْدِي قَاضِي الْقَضَاةِ بَتَخْتِ الْمَلِكِ قَسْطَنْطِينِيَّةِ الْعَظْمَى فَهُوَ مَوْلَى تَتَخَفُضُ هَمَّ الْأَقْوَالِ عَنِ بُلُوغِ أَدْنَى فَضَائِلِهِ وَمَعَالِيهِ وَيَقْتَصِرُ جِهْدَ الْوَصْفِ عَنِ أَيْسَرِ فَوَاضِلِهِ وَمَسَاعِيهِ حَضْرَتَهُ مَطْلَعِ الْجُودِ وَمَقْصِدِ الْوَفُودِ وَقِبْلَةَ الْأَمَالِ وَمِحْطَ الرَّحَالِ وَمَجْمَعَ الْأَدْبَاءِ وَحَلْبَةَ الشُّعْرَاءِ..."³⁴

Onun Allah'ın inayetiyle zamanın eşsizi, asrın yegânesi, Merkür'ün ilk doğanı, evrenin nadir bulunanı, onurun tarihi, zamanın harikası, iyilik ve hayrın kaynağı allâme, büyük derya, övgüleri kendinde toplayan ve güzelliklerin hedefi efendimiz, önderimiz Sa'di büyük Kostantiniyye'deki payitahtın kâdî'l-kudâtıdır. O öyle bir efendi ki sözler, onun en küçük faziletini anlatmaktan aciz ve betimlemeler onun niteliklerini anlatmakta yetersizdir. O, cömertliğin kaynağı, elçilerin yöneldiği kişi, isteklerin kiblesi, misafirlerin yanında konaklandığı ve edebiyatçı ve şairlerin yanında toplandığı kişidir.

3.9. Tibak

Bedî' ilminin muhassenat-i lafzi kısmından olan tibak sanatı, cümleye güzellik katmakta, cümleden kastedilen anlamı daha da berraklaştırmakta ve metni edebî anlamda süslemektedir. Tibak sanatının metne kattığı söz konusu edebî güzellikler sebebiyle birçok dil ve edebiyat mukaddimesinde bu edebî sanattan yararlanılmıştır. Bu duruma Ebû Yakub Yusuf b. Ebîbekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî'nin kaleme aldığı *Miftâhu'l-ulûm* adlı eserinin mukaddimesi örnek olarak gösterilebilir. Sekkâkî'nin tibak sanatını icra ettiği söz konusu ifadeleri şu şekildedir:

³⁴ el-abbâsî, *Me'âhidü't-tansîs 'alâ şevâhidü't-telhîs*, 1/ 4.

"إن نوع الأدب نوع يتفاوت كثرة شعب وقلة وصعوبة فنون وسهولة وتباعد طرفين وتدانيا بحسب حظ متوليه من سائر العلوم كمالاً ونقصاناً وكفاء منزلته هنالك ارتفاعاً وانحطاطاً وقدر مجاله فيها سعة وضيقاتاً"³⁵

Edebiyatın bazı bölümleri çok farklı kısımlara ayrılırken bazıları da daha az kısma ayrılmaktadır. Bazıları zor iken bazıları kolay olmaktadır. Bazıları birbirinden tamamen uzakken bazıları ise birbirine oldukça yakındır. Tabi ki bu farklılıklar da bu ilmin erbabının diğer ilimlere olan hâkimiyet derecesinden ve alanının genişliğinden kaynaklanmaktadır.

Yukarıda verilen ifadelerde tibak sanatı icra edilmiştir. Zira söz konusu ifadelerde yer alan şu zıt kelimeler tibaka açıkça işaret etmektedir:

كثرة، قلة، صعوبة، سهولة، تباعد، تدانيا، كمالاً، نقصاناً، ارتفاعاً، انحطاطاً، سعة، ضيقاً

Tibaka diğer bir örnek de Diyâuddin b. el-Esîr'in kaleme aldığı *el-Meseli' s-sâir fi edebi'l-kâtibi ve 'ş-şâir* adlı eserinden verilebilir. El-Esîr, söz konusu eserinin mukaddimesini şu örnek tibâk sanatı ifadeleri süslemiştir:

"وما من تأليف إلا وقد تصفحت شينه وسينه وغيه وسمينه"³⁶

Harf harf, kelime kelime incelediğim bir eser kalmadı.

Sonuç

Diğer alanlardaki eserler için olduğu gibi Arap dili ve edebiyatı alanında telif edilen eserler için de mukaddime vazgeçilmez önemli bir unsurdur. Bu sebeptir ki, yazarlar, eserleri için kaleme aldıkları mukaddimleri özenli bir dil ile yazmışlardır. Söz konusu özen, içerikte olduğu gibi dil ve üslupta da kendini göstermiştir. Konumuz olan Arap dili ve edebiyatı kitaplarındaki mukaddimelerin içeriğine yakından bakıldığında söz konusu mukaddimelerin başında dini gerekçelerle ilk olarak bu kısımda besmeleyi yazdıkları görülmüştür. Besmele ifade biçiminde çeşitliliğe gitmeyen yazarlar, ardından yazdıkları hamd ve salavat ifadelerinde ise oldukça çok çeşitliliğe gitmişlerdir. Bu çeşitliliğe neden olan farklı saiklere yakından baktığımız bu makale çalışmamızda daha sonra söz konusu mukaddimelerde yer alan dua ifadeleri, Allah'ı tazım sözleri, yazar ve kitaba yapılan övgülerin mahiyetine değinilmiştir. Yazar ve kitaba yapılan methiyelerin kendini beğenme ve kibrin bir tezahürü olmayıp aksine

³⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 5.

³⁶ Diyâuddin b. el-Esîr, *el-Meseli' s-sâir fi edebi'l-kâtibi ve 'ş-şâir* (Kahire: Dâru'n-Nahda Mısır, ts.), 33.

kitabın içerik olarak zengin olduğuna işaret etmek ve müellifin alanında yetkin olduğunu belirtmek için yapılmıştır. Bu durumun da temel nedeni okuyucuyu kitaba ve müellifin vereceği mesajları almaya teşvik etmektir. Mukaddimelerin içerik kapsamında değindiği konulardan biri de eserin ilerleyen sayfalarında karşılaşılabilecek konulara ima yoluyla işaret etmesidir. Müelliflerin mukaddimelerde bu anlamda bir konuya değinmelerinin nedeni ise okuru ilerleyen sayfalarda karşılaşılabilecek konulara önceden hazırlamak ve bu manada onu emri vaki durumlarla karşı karşıya bırakmamaktır.

Müellifler, eserleri için kaleme aldıkları mukaddimleri içerik olarak zengin kıldıkları gibi dil ve üslup olarak da zengin kılmışlardır. Nitekim belagat sanatlarıyla mukaddimelerini süsleyen müellifler, bu anlamda belagatin beyân, meânî ve bedî' kısımlarına ait unsurlardan yararlanmışlardır. Bu çalışmamızda önemli görülen belagat sanatlarının icra edildiği örneklerle işaret ettik. Makalemizde incelemeye konu olan söz konusu örnekler; istiâre, teşbih, sec'î, muvâzene, ictibâs, hüsnü'l-ibtidâ, cinâs, mübalağa ve tibâk sanatlarıdır.

Kaynakça

- 'Aynî, Bedreddin b. Mahmud b. Ahmed b. Musa. *el-Mekâsîdü'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi'l-elfiyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.
- Abbâsî, Abdurrahman b. Ahmed. *Me'âhidü't-tansîs 'alâ şevâhidü't-telhîs*. Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb, 1947.
- Demâmîni. Muhammed Bedruddin b. Ebîbekir b. Ömer. *Te'likü'l-ferâid alâ teshîlu'l-ferâid*. Kahire: y.y.,1983.
- Demir, Ethem. *Ali Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Mukaddime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/115-117. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Elûke. "Mukaddimetü'l-kitâb ve'l-mustalahâtü'l-mutedâhiletü ma'ahâ".8 Mayıs 2022. <https://www.alukah.net/culture/0/124789>
- Enbârî, Kemaluddin Ebu'l-Berakât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Said. *el-İnsâf fi mesâil'l-hilâf beyne'n-nahviyyin: el-Bariyyin ve'l-Kufiyyin*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitâbi't-teshîl* Dimeşk: Dâru'l-kalem, ts.
- Endelüsî, Muhammed b. Abdillâh b. Malîk. *Metnü'l-elfiyye*. Beyrut: Mektebetü's-şâ'biyye, ts.
- Fâkihî, Abdullâh b. Ahmed. *Şerhu kitâbi'l-hudûd fi'n-nahvi*. Kahire: Dâru't-tedâmun li't-tibâati, 1988.
- Hemedânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Hüseyin b. Yahyâ Bedüzzamân. *Makâmâtü Bedüzzamân el-Hemedânî*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, t.s.

- Hillî, Safiyuddîn. *Şerhu'l-kâfiyeti'l-bedi'iyeye fî ulûmi'l-belâgati ve mehâsini'l-bedi'*. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1992.
- Hudârî, Muhammed b. Mustafa. *Haşiyetü'l-Hudârî 'alâ şerhi ibni 'akîl 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998.
- Irakî, Ebu'l-Fadl vd. *Tahrîcû ahâdisi ihyâ ulûmi'd-dîn*. Rıyad: Dâru'l-âsime, 1987.
- İbn Esîr, Diyâuddîn. *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâir*. Kahire: Dâru'n-Nahda Mısır, ts.
- İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullah Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Avdahu'l-mesâlik ilê elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Mâce, el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kaznevî. *Sünen İbn Mâce*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki. b.y.: Dâru İhyai Kütübî'l-Arabiyye, t.s.
- İbn, Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Telhîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1986.
- İbnü'l-Ebbâr, *el-Muktedab min kitâbi tuhfeti'l-kâdim*. Kahire, Dâru'l-Kitâb el-Mısırî, 1989.
- İslamweb. “Mukaddimatu'l-kütüb fevâidü meknûne ve Kunûzun mehbûe”. Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www.islamweb.net/ar/article/238402/%>
- Kâtib, Ali b. Halef. *Mevâdü'l-beyân*. Dimeşk: Dâru'l-Beşâir, 2003.
- Kazvîni, Muhammed b. Abdirrahman. *Telhîsu'l-miftâh*. Karaçî: Mektebetü'l-Büşra, 2010.
- Milânî, Şeyh Muhammed b. Abdirrahim b. Hüseyin b. Ömer. *Şerhu'l-muğnî fi'n-nahv*. İstanbul: Mektebetü'l-Hâşimiyye, ts.
- Mu'cemü'l-ganî*. Erişim: 8 Mayıs 2022. <https://www.arabicterminology.com/?search=%D9%85%D9%82%D8%AF%D9%85%D8%A9&book=All>
- Mucemme'u'l-lugati'l-Arabiyye. *El-Mu'cemü'l-vesît*. Kahire: Mektebetü's-Şuruki'd-Devliyye, 2004.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Kahire: 'Alemü'l-kütüb, 2008.
- Râfî'î, Mustafa Sâdık. *Tahte râyeti'l-Kur'ân*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974.
- Redî, Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî en-Necefi. *Şerhu'r-Redî li kâfiyeti İbni'l-Hâcib*. b.y.: y.y., 1993.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebîbekir b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 1987.
- Shoeir, Muhammed Rızk. “el-Furûk'd-dilâliyye beyne cümleti'l-ismiyye ve'l-fiiliyye: Dirâse tatbikiyye fi'l-Kur'ân'il-Kerîm”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 225-249.
- Şüreysî, Ahmed b. Abdilmumin b. Musa Ebu'l-Abbâs el-Kaysî. *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- Tantâvî, Şeyh Muhammed. *Neşetü'n-nahvi ve tarîhu eşheri'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

Teftâzânî, Sadeddîn Messud b. Fahrüddîn Ömer b. Burhâneddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu's-Se'd 'alâ tesrîfi'z-Zencânî*. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi yayınları, ts.

Üzgör, Tahir. "Dîbâce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/277-278. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Zamehşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsu'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

Zamehşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b Ömer. *el-Mufasssal fi ilmi'l-Arabiyye*. Ammân: Dâru Ammâr, 2004.

Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtedâ el-Huseynî. *Tâcu'l-'arûs*. Kuveyt: Tab'atu'l-Kuveyt, 2000.